

Tóth Gergely:

Irak tömegpusztítófegyver-programjai (1973-1991)

A 2003-as Öböl-háború előtt sokat hallhattunk Irak tömegpusztító fegyvereiről, illetve az elmúlt majd' másfél évtizedben is rendszeresen fel-felbukkantak a hírekben új információk ezekkel a programokkal kapcsolatban. A tizenöt év erőfeszítései ellenére továbbra is sok homályos részlet maradt – és valószínű, hogy ezek már homályban is maradnak. Mégis, érdemes áttekintenünk azt, amit tudunk, ugyanis így érdekes betekintést nyerhetünk egy regionális hatalmi pozícióra törő hatalom gondolkodásába, illetve az általa bejárt útra.

Bevezetés és források

Terjedelmi okokból nem foglalkozhatom az összes fegyverprogrammal – ennek feldolgozásához monográfiára lenne szükség – így a vegyifegyver-programon keresztül kísérlem meg bemutatni Irak ilyen irányú fegyverkezésének általános jellemzőit. Választásom ezért esett erre a területre, mert egyrészt ez a legjobban dokumentált (ENSZ-jelentések)¹, másrészt pedig a leghosszabb ideig működő program. A projekt keretében előállított eszközöket a gyakorlatban is kipróbálták az irak-iráni háború alatt, felfedve ezzel a program jelentős részét a nemzetközi közösség számára is. Ez a láthatóság vezetett ahhoz, hogy Irak leginkább ezen a területen volt hajlandó kooperálni az UNSCOM és UNMOVIC fegyverzetellenőreivel is, így itt áll rendelkezésünkre a legteljesebb kép.

Fontos esemény, és mindenképpen meg kell említeni Huszein Kamel Hasszan tábornoknak, Szaddám Huszein vejének Jordániába menekülését 1995-ben, az általa ismertetett információk (illetve az ezek alapján megtalált dokumentumok) ugyanis egészen más

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, illetve az ELTE Jogi Karán működő MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont által „Az iszlám világ a modern korban” címmel PhD-hallgatók számára rendezett konferencián hangzott el (2004. október 15.) Tóth Gergely az előadás elhangzásának idején az ELTE-ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszék harmadéves PhD hallgatója volt.

¹ U.N. Documents, <http://www.iraqwatch.org/un/index.html>

megvilágításba helyezték Irak 1991 előtti tevékenységét, és segítettek megérteni a háttérben álló *raison de être*-t.² Az így előkerült anyagok kényszerítették rá ugyanis az iraki diktátort, hogy 1996-97-ben új deklarációkat tegyen fegyverprogramjairól, illetve nagyban hozzájárultak a 2002-es, legteljesebbnek mondható iraki anyag megszületéséhez.³

Mindezek ellenére sajnos máig nem derült ki, pontosan milyen logika mozgatta a fegyverek fejlesztését, mindössze a viszonylag jól feltárt tárgyi bizonyítékok alapján lehet következtetni ezekre a rejtett mozgatórugókra, amelyek Irakot arra indították, hogy kifejezetten haditechnikai fejlesztésekkel kísérelje meg a régió erőegyensúlyát saját javára eldönteni.

A kezdetektől az irak-iráni háborúig

Irak a monarchia megdöntése után kezdett hozzá haderejének modernizálásához. A folyamat részeként 1964. január 14-én megalakultak a Vegyi Csapatok, egyelőre szigorúan védelmi feladatokkal. Az alakulat tisztjei nyugati katonai akadémiákon (elsősorban Nagy-Britanniában) kaptak kiképzést, a haderőt a kor színvonalának megfelelő vegyivédelmi felszereléssel látták el.

A 60-as évek végére a hangsúlyok kezdtek eltolódni a támadó jellegű vegyi hadviselés irányába. Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy az 1967-es arab-izraeli háború bebizonyította, hogy hagyományos fegyverzetrel Izrael nem kényszeríthető egykönnyen térdre, ráadásul – és valószínűleg ez volt a döntő momentum – Izrael ekkorra már atomfegyverrel is rendelkezett, megváltoztatva ezzel a régió egyensúlyát, megnyitva az utat a tömegpusztító fegyverek terén is a regionális fegyverkezési verseny felé.⁴

Az elmozdulás másik oka Irán felemelkedésében keresendő: Teherán az Egyesült Államok legfontosabb térségbeli szövetségeseiként mind nyomasztóbb túlsúlyra tett szert Irakkal szemben mind katonailag, mind gazdaságilag. Bagdad ezt képtelen volt hagyományos eszközökkel ellensúlyozni, ezért a katonai vezetés érdeklődése természetesen a nem-hagyományos, tömegpusztító fegyverek felé fordult, melyek legkönnyebben elérhető válfaja a vegyi fegyver, a “szegények atombombája”.

² <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/unmovic-kamalmeeting-082295.pdf>

³ http://www.iraqwatch.org/government/Index_Iraq.htm

⁴ Nuclear Weapons – Israel; <http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/>

A nyilvánosságra került dokumentumok szerint iraki katonatisztek egy csoportja már 1971-ben javasolta támadó jellegű vegyi program beindítását, de a jelek arra mutatnak, hogy laboratóriumi szinten már 1968 óta folytak kísérletek.⁵ Annál is inkább valószínű ez a korai dátum, hiszen közvetlenül ezt megelőzően, 1967-ben szenvedték el az arab országok Izraeltől megalázó vereségüket, így indokoltnak tűnik, hogy közvetlenül ezután megszülethetett a döntés az egyensúly valamiképpen helyreállításáról. A korábbi kormánynál határozottabban a régió dominanciájára törő Baath párt hatalomra kerülése természetesen szintén elősegítette a program beindulását.

Intézményesült keretekről mindenesetre 1974-től (más források szerint 1973-tól) van tudomásunk, ekkor kezdett működni az Al-Hazen Intézet, (al-Rashad falu mellett) amely a vegyi program bölcsőjének tekinthető.⁶ Az ekkor lezajlott újabb arab-izraeli háború sokkjára volt ahhoz szükség, hogy végül ténylegesen beinduljon a szervezett és célirányos kutatás. Az intézet az Állambiztonsági Szolgálathoz tartozott, és négy kutatócsoportot foglalkoztatott, a tanulmányozott harcanyagoknak megfelelően. A csoportok munkamegosztása a következőképpen alakult:

- ideggázok
- hólyaghúzó/fojtó gázok
- harcképtelenné tevő (ideiglenes hatású) anyagok
- lombtalanító vegyszerek

Az iraki fél állításai szerint a kísérletek nem voltak sikeresek, ezért ebben az időszakban nem került sor a laboratóriumi szintet meghaladó anyagmennyiség előállítására, az ENSZ ellenőrei szerint viszont más ok állt az intézet 1978-as bezárása mögött. A vezetőség állítólag sikkasztási ügybe keveredett, és ez Al-Hazen bukását okozta. Eltér az iraki beismerés és az ENSZ gyanúja azzal kapcsolatban is, hogy mindez hogyan hatott a programra: míg Irak szerint ezzel egy időre minden ilyen irányú kutatás leállt, addig az ENSZ rámutat arra, hogy 1978-ból, az intézet bezárását követő időszakból rendelkezésre áll egy dokumentum, amely már a vegyi harcanyagok fegyverekben történő alkalmazását irányozza elő.⁷

Az is elképzelhető tehát, hogy mindössze annyi történt, hogy (nem vitatva a sikkasztási ügy plauzibilitását) az intézet elvégezte, amiért létrehozták, a vegyi harcanyagokkal végzett

⁵ Unresolved Disarmament Issues – Iraq's Proscribed Weapons Programmes; <http://www.iraqwatch.org/un/unmovic/unmovic-disarmquestions-030603.pdf>

⁶ Amb. Richard Butler's Presentation to the UN Security Council June 3, 1998; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/butlertounc-6-3-98.html>

⁷ UNSCOM Final Compendium – Disarmament Report; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/disarmament.htm>

alapszintű kutatások lefolytatását, és így békeidőben megszűnt a létjogosultsága a további munkálatoknak. A vegyi (és biológiai) fegyverekkel kapcsolatban ugyanis soha nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy hosszú ideig való tárolásuk csak nagyon magas technológiai szintet elérve lehetséges, így Irak számára, aki nem rendelkezett ilyesfajta háttérrel, semmi értelme nem lett volna a 70-es években jelentős készleteket felhalmozni.⁸ Az ipari méretű gyártás ideje csak 1980 után, az irak-iráni háborút követően érkezett el.

Az irak-iráni háború

A vegyifegyver-program újraélesztése hivatalosan 1981. június 8-án történt meg, amikor is Projekt 923 néven a korábbi helyen, Al-Rashedben indult újra a munka. (Ez is arra mutat, hogy teljesen nem állhatott le a program 1978 után.) Az időpont is figyelmet érdemel – 1981-re nyilvánvalóvá vált, hogy a kezdetben remélt iraki sikerek elmaradnak, és a szovjet típusú, gépesített egységekkel végrehajtott hadműveletek nem hozzák meg a kívánt gyors eredményt. Ráadásul Iraknak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy Irán lényegesen nagyobb embertartalékokkal rendelkezik, illetve a "forradalmi hevület" ezeknek a tartalékoknak pazarló, ám célravezető felhasználását is lehetővé teszi (baszidzs osztagok).⁹

Hozzájárult a vegyi fegyverekhez való fordulóhoz az is, hogy egyes harctéri parancsnokok sikerrel alkalmaztak könnygázt (CS gáz) a rosszul felszerelt, "emberhullámokban" támadó iráni gyalogság ellen. Állítólag sok esetben az irániak a szakálluk miatt nem is tudták a gázálcot felvenni. Ez megerősítette azt a feltételezést, hogy a harciban gázok alkalmazása megoldást nyújthat a nyomasztó iráni létszámfölény kiegyensúlyozására.

Mivel Al-Rashed csak laboratóriumi mennyiségek előállítására volt alkalmas, fél éven belül nem messze Szamarrától felépült a később a vegyifegyver-gyártás fellegvárává váló Al-Muthanna. Itt fogtak hozzá az ipari méretű harcanyag-előállításához, illetve elkezdték kikísérletezni a fegyverekben való felhasználás lehetőségeit.

Bár látszólag kis lépés a laboratóriumi szintről az ipari szintre való eljutás, valójában minden ország rengeteg problémával kellett, hogy szembenézzon ennek folyamán – hatványozottan igaz ez egy olyan, a petrolkémiai szektort leszámítva fejletlen vegyiparral rendelkező ország számára, mint amilyen Irak. A fegyverek alapanyagaira (ún. prekursorok)

⁸ Stability of Iraq's CW Stockpile; <http://www.fas.org/irp/gulf/cia/960715/72569.htm>

⁹ History of Iran: Iran-Iraq War 1980-1988; http://www.iranchamber.com/history/iran_iraq_war/iran_iraq_war1.php
The Iran-Iraq War; http://www.parstimes.com/history/iran_iraq_war.html

ugyanis nagy mennyiségben volt szükség, és ennek biztosítására Irak képtelen volt saját forrásból. Így 1982-ben mintegy 800 tonna alapanyagot szereztek be a világpiacon, főleg nyugat-európai forrásokból. A szállítók pontos kiléte azóta sem minden esetben nyilvános, az ENSZ-jelentések szemérmesen hallgatnak a közreműködő cégekről és országokról.

Mielőtt persze cinkossággal vádolnánk a nyugat-európai kormányokat, figyelembe kell vennünk, hogy ezek a tranzakciók a 80-as évek elején történtek, amikor még korántsem volt olyan fejlett a kettős felhasználású (civil-katonai) technológiák ellenőrzésének nemzetközi rezsimje, mint manapság. Másrészt, mivel különböző anyagokat különböző cégektől, különböző országokban, és különböző fedőcégek nevei alatt szerzett be az iraki kormány, így esély sem nagyon volt arra – egységes nemzetközi nyilvántartás hiányában – hogy kiderüljön ezeknek az anyagoknak a tényleges rendeltetése. Nem árt azt sem megjegyezni, hogy pontosan Irak vásárlásai vezettek a nemzetközi ellenőrzés kiépüléséhez a kettős használatú technológiák, anyagok és eszközök területén.¹⁰

Maga az ipari gyártás is tartogatott meglepetéseket, illetve új eszközöket igényelt – ennek a problémának a megoldására Irak kétféle módon vállalkozott: egyrészt szintén a világpiacon szerzett be kettős használatú eszközöket, másrészt saját, már meglévő, civil használatú eszközparkját alakította át. Ennek keretében pl. 1983-ban, a termelés felfutásával a szamarrai gyógyszergyár eszközeit is elkezdték vegyi fegyverek gyártására igénybe venni.

Mint már említettem, a harmadik probléma a létrehozott harcanyagok célbajuttatása volt. Már az első világháborúban bebizonyosodott, hogy ezt pusztán a szélre bízni sem túl hatékony, sem túl biztonságos megoldás. Másrészt, ezzel a módszerrel csak a frontvonalban lévő, valószínűleg legjobban védett csapatok támadhatók, és elvész annak az esélye, hogy a hátrébb felsorakozó, amúgy is gyengébben védett csapatokat meglepetésszerűen támadhassák. Mindenképpen szükség volt tehát hatékonyabb megoldásra. Az alapanyagok és gyártótechnikák esetéhez hasonlóan ebben az esetben is Irak a legegyszerűbb ötletet vette alapul: repülőgépeken használatos napalmtartályokat, valamint foszforbombákat alakítottak át – ezek, legalábbis az első időkben, kielégítőnek bizonyultak.¹¹

Az alkalmazott harci anyagok tekintetében a háború alatt folyamatos fejlesztésnek lehattunk tanúi. A közmondás szerint is evés közben jön meg az étvágy, Irak vegyifegyverei esetében sem volt ez másképp – míg kezdetben csak lokális támadások elhárítására,

¹⁰ Supplementary Guidance Note on International Proliferation and Arms Control Regimes; <http://www.dti.gov.uk/export.control/publications/prolif.pdf>

¹¹ UNSCOM Final Compendium – Disarmament Report; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/disarmament.htm>

kifejezetten harcászati szinten vetették be, addig a kapacitások fejlődésével egyre inkább kezdték az eszközöket támadó jelleggel, illetve hadműveleti jelentőségű célok ellen bevetni.

1982-ben az ipari méretű előállítás a már az első világháborúban megjelent mustárgázzal kezdődött. Összehasonlítva azzal, hogy ebben az évben mindössze 85 tonnát sikerült előállítani, 1983-ra a termelés majdnem megduplázódott, 150 tonnára emelkedett. Ugyanakkor a védelmi harcok során az is kiderült, hogy a mustárgáz, bár könnyen előállítható és sokáig tárolható, nem ideális az emberhullámok megállítására, azon oknál fogva, hogy túlságosan lassan hat – főleg igaz ez a bőrön keresztüli felszívódásra, ahol csak órák elteltével fejti ki hólyaghúzó hatását.¹²

1984-ben tehát megindult egy sokkal hatékonyabb fegyver, a központi idegrendszerre ható tabun készítése. Az év folyamán mindössze 60 tonnát sikerült előállítani, és az is csak 50-60%-os tisztaságú volt, ráadásul gyorsan bomlott. Az 1984-es év újdonságot hozott abból a szempontból is, hogy Iraknak sikerült új célbajuttatási módszereket kidolgoznia: mintegy 40 000 darab (főleg 155 mm-es) tüzérségi lőszer, 20 000 (122 mm-es, sorozatvetőből kilőhető) tüzérségi rakétát, illetve 7500 bombatestet vásároltak/alakítottak át vegyi harcanyag hordozására. Mivel Irak a légierővel szemben, a tüzérség tekintetében jelentős fölényben volt, így most már biztonságosabbá vált a mélységi csapásmérés - ráadásul (főleg lemásolással) megoldották mindezen eszközök hazai gyártását.

Mivel tabunhoz fűzött remények, elsősorban annak nem kielégítő tisztasága és stabilitása miatt, nem váltak be, Al-Muthanna mérnökei továbbléptek, és a szarin/cikloszarin nevű harcanyagot kezdték tanulmányozni. 1984-ben kis mennyiséget már elő is állítottak, az év végére pedig sikerült létrehozni a vegyi anyag gyártásához szükséges gyártósort. A gyártási folyamat során viszont nem várt problémák léptek fel, így 1985-86 folyamán mindössze évi 40-50 tonnát sikerült előállítani, ráadásul nagyon gyenge minőségben, mindössze 40-60%-os tisztaságban, 7-8 hetes lebomlási idővel. 1987-re viszont sikerült megoldani a felmerült problémákat, ebben az évben már 200 tonna, 1988-ban pedig már 390 tonna volt a termelés. A siker miatt a tabun gyártását végleg meg is szüntették, hiszen a szarin/cikloszarin kombináció minden tekintetben felülmúlta a tabun hatását.¹³

¹² Sulfur Mustard; <http://www.atsdr.cdc.gov/tfacts49.html>

¹³ A cikloszarin némileg stabilabb, bár kevésbé mérgező – a szarin feladata így az azonnali hatáskifejtés, a cikloszariné pedig a terület szennyezettségének fenntartása volt. (A levegő, a napfény és a tárolási hőmérséklettől magasabb külső hőmérséklet hatására minden vegyi harcanyag kisebb vagy nagyobb sebességgel bomlásnak indul. Abban az esetben, ha az alkalmazás célja nem egy közvetlen támadás elhárítása vagy a saját támadás elősegítése, hanem bizonyos terület – közlekedési csomópontok, utánpótlási készletek – használatának megtagadása az ellenségtől, nagyon lényeges az ún. perzisztencia, vagyis az az időtartam, amíg a kijuttatott harcanyag ténylegesen kifejti hatását. Ezt takarja tulajdonképpen a szennyezettség fogalma.) Facts about Sarin; <http://www.bt.cdc.gov/agent/sarin/basics/facts.asp>

A háború vége felé Irak tervbe vette a jelenleg használt leghatékonyabb, VX jelű ideggáz előállítását is: egy fennmaradt dokumentum tanúsága szerint ennek hatását az atomfegyveréhez hasonlították (Ekkoriban egyébként már az atomprogram is folyt!) A kutatás 1985-től megindult, '86-ban pedig már a gyártással is próbálkoztak, de végül a szarin egyszerűbb útnak tűnt. A fennmaradt bizonyítékok szerint 1988-ig csak 2,4 tonnát sikerült gyártani, az sem volt túl jó minőségű. Nincs arra adat, hogy Irak ez a mennyiséget be is vetette volna a háború végéig.¹⁴

A VX-szel kapcsolatban megfigyelhető egy másik érdekes jelenség. A gáz (vagyis inkább egy párolgó folyadék) előállítására négyféle módszer létezik. Ezek közül az "B" viszonylag egyszerű, ám nem eredményez stabil vegyületet – ezzel szemben a "D" változat eredménye hosszabban tárolható, ám előállítása több energiát és szakértelmet igényel. Irak mind a négy eljárással kísérletezett, végül a háború alatt a "B" változatot alkalmazta, mivel gyorsan felhasználható, nagy mennyiségű anyagra volt szüksége. Ezzel szemben a háború végeztével a "D" eljárás vált uralkodóvá, hiszen itt már "békeidős" készleteket kellett létrehozni.¹⁵

Visszakanyarodva 1987-re, a fokozódó nemzetközi figyelem újabb problémák elé állította az iraki katonai-ipari komplexumot. Mivel 1984-től kezdve az ENSZ is rendszeresen közölt jelentéseket az irak-iráni háborúban tapasztalt vegyifegyver-használatról, a világ lassan kezdett ráébredni arra, hogy hatékony fegyverprogramok teremthetők a civil piacon elérhető technológiákból is. Irak számára így egyre nehezebbé vált a harcanyagok előállításához szükséges alapanyagok beszerzése. Az igények hazai bázison történő kielégítésére épült meg a falúdzsai (Falúdzsa I-II-III) vegyipari komplexum, amely képes volt a legtöbb bonyolult összetevő alapvegyszerekből történő előállítására. Az így felépült üzem egyébként maga is kiváló példája a kettős használhatóságú üzemeknek, hiszen a háború végeztével minden különösebb erőfeszítés nélkül átállítható volt civil vegyipari programokra. A megnövekedett ipari háttér összehangolására megalakult a Katonai-Technikai Bizottság (Huszein Kamel Hasszán vezetésével) is. Azt, hogy a háború végére mennyire sikeres lett a termelés, és mennyire gyakran használtak vegyi fegyvert, jól bizonyítja a tény, hogy az összes felhasznált harcanyag kétharmadát az utolsó másfél évben alkalmazták.¹⁶

¹⁴ VX Gas; http://encyclopedia.laborlawtalk.com/VX_gas

¹⁵ UNSCOM Final Compendium – Disarmament Report; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/disarmament.htm>

¹⁶ WMD Profiles – Chemical; <http://www.iraqwatch.org/profiles/chemical.html>

A két háború között

1988 augusztusában véget ért az Iránnal folytatott háború anélkül, hogy bármelyik fél érdemi eredményt tudott volna felmutatni – hacsak nem számítjuk annak, hogy addigra Irak rendelkezett a világ egyik legerősebb hadseregével, valamint a legtöbb tapasztalattal a vegyi hadviselés terén az első világháború óta. Másfelől eddigre már hét ENSZ-vizsgálóbizottság dokumentálta e fegyverek használatát – többször polgári lakosság ellen, ami jelentősen rontotta Irak nemzetközi hírnevét.¹⁷

Mivel az 1988-90 közötti időszakban nem volt szükség vegyi fegyverek bevetésére, Al-Muthanna mérnökei meglévő eszközeik tökéletesítésére fordíthatták az időt. Mustárgázból ugyan 700 tonnás készlet maradt, valamint kis tételben a VX előállítása is folytatódott (a "D" eljárás szerint), a többi ideggázból nem tároltak készleteket, mivel azok amúgy sem lettek volna stabilak. Folytak ugyan kísérletek bináris (két komponensként tárolt, csak használat előtt vegyített, ezért tárolható) szarin előállítására, de ismereteink szerint ezek a kísérletek nem vezettek sikerre. Igaz, ez nem akadályozta meg Szaddám Huszeint abban, hogy egy nyilatkozatban ilyen fegyverrel fenyegetse meg Izraelt.

A fent említett beszéd már az újabb háború előszele volt, és egyben a vegyifegyver-program újraindítását jelentette. A fejlesztés fókuszja ebben az időszakban elsősorban az új hordozóeszközökre esett. Április 16-án, mindössze két héttel Huszein beszéde után elkészült az immár teljesen iraki fejlesztésű R-400-as bomba prototípusa, melyet 22-én már ki is próbáltak. Júliusra, mire a Kuvait elleni háború megindult, már kb. 1000 darab volt bevethető az új, ejtőernyő-fékezésű légibombából.

Jelentős lépésnek tekinthető, hogy Irak elmozdult az eddig kizárólagos harcászati és hadműveleti alkalmazástól, és a kb. 600 km hatótávolságú Al-Huszein (a SCUD-B iraki, módosított változata) rakétákat is elkezdtek vegyi töltet szállítására alkalmas fejrészrel ellátani.¹⁸ Ezzel, legalábbis regionális viszonylatban hadászati fegyvert hoztak létre, amely alkalmassá vált kifejezetten politikai célok érdekében (ellenséges fővárosok támadása) való felhasználásra is. Júliusra ezekből a fejrészekből 50 darab készült, ezek közül 10-15-öt fel is

¹⁷ Security Council Resolution 620 (1988), UN Doc. S/RES/620 (August 26, 1988.); ICRC Press Release, No. 1867, March 23, 1988.

¹⁸ Al-Hussein/al-Husayn – Iraq Special Weapons; http://www.fas.org/nuke/guide/iraq/missile/al_hussein.htm

töltöttek harcanyaggal (úgy tűnik, legalább egy VX-szel volt töltve, bár Irak mindvégig tagadta, hogy a VX-et fegyverekben is felhasználta volna).

Az ország tehát igen jelentős vegyi arzenállal vágott neki az Öböl-háborúnak – szerencsére azonban e fegyverek bevetése ebben a konfliktusban elmaradt. 1990 tavaszán újraindult a harcanyagok tömeges gyártása is, a szövetséges bombázások megkezdéséig 117 tonna szarint, 280 tonna mustárgázt, és másfél tonna VX-et sikerült előállítani.

Az 1991-es Öböl-háború

Azon a tényen kívül, hogy végül sem a szövetséges csapatok ellen, sem Izrael ellen nem vetett be vegyi fegyvert, kevés biztosat tudunk Irak öböl-háborús vegyi fegyvereiről. A szövetséges bombázások következtében nagy mennyiség megsemmisült, ami pedig megmaradt, azt Irak jórésztben közvetlenül a háború után ártalmatlanította. Mivel az ország területét nem szállták meg szövetséges csapatok, így lehetetlen pontos képet adni a fegyverek és a fegyverprogram akkori helyzetéről, az UNSCOM ellenőreinek érkezéséig pedig nagyon sok mindent már vagy egyoldalúan megsemmisítettek, vagy pedig elrejtettek. Ahogy pedig már tanulmányom elején is jeleztem, Irak mindig csak annyit volt hajlandó beismerni, amennyit az ellenőrök már tárgyi bizonyítékok alapján így is, úgy is sejtettek. Így az Öböl-háború ezen vonatkozásáról mindössze a következőket tudjuk.

1991 januárjában, amikor a konfrontáció már elkerülhetetlen volt, az iraki szárazföldi erő csapatai hadosztályszinten vegyi fegyvereket kaptak; ezeket ugyanakkor csak egy nukleáris fegyverrel bekövetkező csapás esetén használhatták.¹⁹ Ez a doktrína két ponton is ellentétes volt az irak-iráni háborúban tapasztalattal: korábban egyrészt mindig csak a legfelsőbb parancsnokság (gyakorlatilag maga Szaddám Huszein) adhatta ki a parancsot az ilyen fegyverek alkalmazására, másrészt, most csak másodikként, válaszreakció gyanánt adott lehetőség az alkalmazásra.

Úgy vélem, mindkét különbség könnyen megmagyarázható. A hatáskör delegálása a hadosztályparancsnokokra annyiban mindenképpen logikus, hogy Irak joggal tarthatott a kommunikációs hálózat összeomlásától – amint az be is következett. Ilyen esetben teljesen értelmetlen lett volna fenntartani a főparancsnokság döntési jogkörét, hiszen ez a gyakorlatban hatástalanná tette volna az egész szisztémát. A másik követelmény, az elsőként való alkalmazás

tilalma is jogos volt, hiszen a szembenálló felek közül három is rendelkezett atomfegyverrel, és például az Egyesült Államok nemzetbiztonsági doktrínája kifejezetten fenntartotta a jogot, hogy vegyi támadásra is atomfegyverrel reagáljon. Ilyen körülmények között öngyilkossággal ért volna fel ezen eszközök elsőkénti alkalmazása.

Végjáték

Az Öböl-háború nem csak rövid, de hosszú távon is meghatározta Irak tömegpusztítófegyver-képességeit. 1991. január 17-én légitámadások érték az Al-Muthanna-i komplexumot, így megsemmisült a gyártókapacitás nagy része.²⁰ A falúdsai üzemek is súlyosan sérültek, és a háború után az ENSZ-szankciók miatt már nem nagyon volt lehetőség ezen létesítmények újjáépítésére.

A Biztonsági Tanács 687. számú határozata²¹ pedig megtiltotta Irak számára nem csupán a vegyi fegyverek, de a nukleáris és biológiai fegyverek tartását és gyártását is. 1991 júniusától megindult a háborút túlélte fegyverek, harcanyagok és az előállításukhoz szükséges eszközök egyoldalú megsemmisítése, valamint a rájuk vonatkozó dokumentáció eltüntetése. Két hónappal később, augusztusban megérkeztek a fegyverzetellenőrök, és kezdetét vette a bő egy évtizedig tartó macska-egér játék, melynek során Irak igyekezett minél inkább homályban hagyni fegyverprogramjait. Ez azonban már egy másik történet.

Következtetések

Irak példája, bár ami a tömegpusztító-fegyverekkel folytatott tevékenységet illeti, egyedülállónak tekinthető a XX. században, mégis sok tanulsággal szolgál, különösen a napjainkban jellemző, elsősorban a nukleáris fegyvereket érintő proliferációs hullám fényében.

1. Az elmondottakból látható, milyen nagy a kísértés, hogy egy ország, amely egy régió dominanciájára tör, ilyesfajta technikai eszközökkel billentse saját oldalára az egyensúlyt. Nem is csak ezen fegyverek tényleges hatásával (hiszen az, mint az irak-iráni háború megmutatta,

¹⁹ If We Fight Iraq: Iraq and Its Weapons of Mass Destruction; http://www.iraqwatch.org/perspectives/csis-iraq_wmd-062802.pdf

²⁰ Weapon Update Archives; <http://www.iraqwatch.org/update/weapon/index.htm#CW>

²¹ S/RES/687 (1991) 8 April 1991 Resolution 687 (1991) Adopted by the Security Council at its 2981st meeting, on 3 April 1991

nem biztos, hogy döntést képes kicsikarni), sokkal inkább az általuk jelentett politikai fenyegetéssel, és az ellenségben, valamint potenciális ellenfelekben kiváltott lélektani hatással. Azt is bizonyítja, hogy egy viszonylag fejletlen ország is képes, jelentős erőforrások koncentráálásával kiugró teljesítmények létrehozására a hadiipar és fegyverkezés területén.

2. Azt sem szabad egyúttal elfelejtenünk, hogy Irak példája nem ismételtető meg tetszőleges időben és helyen, ugyanis abban, hogy az ország ilyen sokáig, ilyen sokrétű programot építhetett, közrejátszott a kedvező nemzetközi helyzet is, hiszen az iráni iszlám forradalom mind az iszlám világot, mind a nyugati rendszereket megrémítette, így az új teheráni rezsim ellen gyakorlatilag bocsánatos bűnnek számított a vegyi fegyver alkalmazása. Ezzel együtt a nemzetközi közvéleményt olyan mértékben felháborította a hasonló fegyverek kiváltotta szenvedés, hogy ez Irak számára a későbbiekben talán több problémát okozott, mint amennyi a fegyverek kiváltotta lélektani hatással nyert.

Úgy is felfogható mindez, hogy az Irak által alkalmazott vegyifegyverek „túl sikeresek” voltak, hiszen hatásuk túlságosan is élénken idézte fel a két generációval korábbi első világháború emlékét, előhívva ezzel a fejlett világban egy sor pszichológiai reakciót, amelyek végül Irak megbélyegzéséhez, és a nemzetközi téren páriává válásához vezettek.

3. Látható továbbá, hogy az események egy idő után önálló dinamikával bírnak: a kezdeti sikeres alkalmazás után egyre nagyobb mennyiségben, egyre gyakrabban, egyre többféle vegyi harcanyagot alkalmaztak, míg végül a stratégiai szinten is érezhetővé vált ezen eszközök hatása. Bár kezdetben a fejlesztések flexibilisen követték a harctéri elvárásokat, később mindez már fordítva is működött, a harcteret is átalakították ezek a fegyverek, eszkalációhoz vezettek, sőt politikai következményekkel is bírtak. Elég, ha fellapozzuk az 1991-es Öböl-háborúról szóló híradásokat, hogy lássuk, mennyire így van ez.

4. Végül pedig, tudva azt, hogy 1991 után Irak már nem volt képes ezen képességeit újraéleszteni, az is bebizonyosodott, hogy csak az egységes nemzetközi fellépés lehet hatékony az tömegpusztító-fegyverek elterjedésének meggátolásában, és csak a minél szélesebb körű összefogás képes megakadályozni az irakihoz hasonló példák megismétlődését.